
Família i desigualtat

III Congrés Català

de Sociologia

La desigualtat a Catalunya

Cal un nou contracte social?

Lluís Flaquer

1. Introducció

Cal començar recordant aquella vella distinció —feta per Rousseau— entre desigualtat física i desigualtat social. Aquí ens interessa bàsicament la desigualtat social, encara que no cal oblidar que moltes de les problemàtiques que es plantegen en el camp familiar tenen a veure justament amb la dependència de certs membres de les famílies, ja sia a causa del procés de maduració (infants), d'envelliment (gent gran) o d'un determinat grau de disminució (física o psíquica).

2. Gènere, capital i composició familiar

Podem constatar tres grans dimensions de la desigualtat en relació amb la família:

a) Desigualtat interna entre els seus membres. Es tracta especialment de la desigualtat adscrita i prescrita per la tradició patriar-

cal. La seva principal manifestació actual és la desigualtat entre homes i dones per raó de gènere, encara que en les famílies tradicionals també hi trobàvem la desigualtat entre germans (per exemple, a Catalunya, diferents expectatives hereditàries entre primogènits i fadrísters), o entre membres de diferents generacions (per exemple, tensions entre sogres i nores), que marcaven enterament els seus estatus i destins socials respectius.

La democratització de la família reflecteix, però alhora estimula, la democratització de la societat civil. No pot haver-hi una societat veritablement democràtica amb una família patriarcal i autoritària (Commaille; Martin, 1998). Tot i que la desigualtat per raó de gènere és una dimensió primordial en la família, no la desenvoluparé aquí, ja que no és el tema central de la meua intervenció i que ja l'he tractat més a fons en altres escrits (Flaquer, 1996; 1999).

b) Desigualtat entre famílies a causa de la possessió de diferents tipus de capitals. Aquesta mena de desigualtat és conseqüència del procés de reproducció social consistent en la transmissió d'una generació a una altra, a través del procés de socialització, de determinats tipus de capital.

1) Transmissió del capital material a través de l'herència o donacions. En les societats agràries aquesta mena de transmissió era essencial no tan sols per a la reproducció de l'estratificació social, sinó per a l'accés a l'ocupació i a altres menes de recursos econòmics. Avui resulta encara determinant per a l'accés a l'habitatge en països com el nostre, en què tres quartes parts de les famílies posseeixen en propietat les seves unitats de residència (Forrest; Murie, ed., 1995). La veritat és que no sabem prou bé quina és la contribució de l'herència familiar a les diferències socials entre els individus. En aquest sentit, fóra interessat d'obtenir dades comparatives a escala europea sobre els tipus diferencials dels impostos sobre successions o donacions (Hayton, ed., 1998).

2) Transmissió del capital cultural. No es tracta del volum d'informacions, ni tan sols dels coneixements per si mateixos. El més important és el currículum ocult i tot allò que no s'aprèn a l'aula. Bernstein (codis restringits i elaborats) i Bourdieu (hàbits i distinció) són els qui millor han teoritzat la influència existent entre família i educació. Segons Bourdieu, els hàbits estan inscrits en el cos com a quelcom natural. La família, en inculcar determinats valors i aspiracions en els fills i en ensenyar-los determinades regles del joc en la vida social, els dota diferencialment en la lluita per l'existència.

3) Capital social o relacional. En determinades societats, el manteniment de relacions de solidaritat entre les persones representa un actiu essencial de cara a l'èxit social. La capacitat de sostenir xarxes

d'intercanvi d'ajut i de serveis, ja sia entre les generacions, ja sia en general entre familiars, parents, veïns o amics, suposa un recurs inestimable que s'activa principalment en casos de necessitat, de precarietat o d'adversitat, però també en nombroses situacions habituals de la vida quotidiana. En particular, cal esmentar la prestació de serveis de cura, típicament a càrrec de les dones, adreçats a persones dependents, o la comunicació d'informació privilegiada per a l'accés a determinats recursos (com ara llocs de treball), etc. El manteniment d'aquesta mena de xarxes requereix la possessió de certs hàbits i aptituds socials que s'adquireixen a través de la socialització, però també depèn en gran manera de la proximitat residencial, per la qual cosa les persones geogràficament mòbils resulten sovint penalitzades en perdre el seu arrelament damunt el territori, a causa del desplaçament. El mateix passa amb els processos de mobilitat ascendent o descendent molt acusats, que moltes vegades comporten el trencament de les xarxes existents. El desenvolupament de l'individualisme tendeix a reduir la importància d'aquestes xarxes, encara que la seva contribució a la reeixida social depèn en gran part de la classe social, però també del grau de desenvolupament de l'Estat del benestar, que en una considerable mesura ve a substituir la seva funció. En tot cas, la possessió diferencial d'aquestes xarxes per part de les persones i de les unitats familiars crea situacions d'iniquitat semblants a les ocasionades pel repartiment desigual d'altres menes de capital.

Cal remarcar que l'extensió i l'eficàcia de les xarxes socials depenen de la possessió d'altres menes de capital. Així, per exemple, les persones riques poden tenir xarxes «invisibles» d'un abast territorial molt considerable, mentre que les de condició social més modesta s'han de conformar amb les de proximitat.

4) Capital emocional. És un concepte que no emprà Bourdieu, però que podria resultar útil per tal de denotar tots aquells actius de socialització, relacionats amb l'equilibri i l'estabilitat de la personalitat. En totes les societats, el destí de les persones no solament depèn dels seus recursos materials i simbòlics, sinó que deriva de la seva capacitat per tal de fer-ne un ús adequat en cada context i circumstància. Depèn del seu grau de maduració com a persones o el que darrerament s'anomena *la seva intel·ligència emocional*. Aquesta capacitat resulta en gran part transmesa (o malmesa) a través de l'aprenentatge familiar. De la mateixa manera que es pot llegar la riquesa d'una generació a l'altra, també es pot transmetre la neurosi.

c) Desigualtat per raó de la composició de la unitat familiar o la situació de dependència d'alguns dels seus membres. En aquest cas, es tracta també de desigualtats entre famílies, però no pas atribuï-

bles al repartiment dels distints tipus de capital, sinó a la composició de la unitat familiar. En particular, caldria destacar els següents tipus de famílies que poden requerir atencions especials:

I) Famílies amb un sol progenitor.

II) Famílies nombroses.

III) Famílies amb persones altament dependents (nadons, infants, malalts, invàlids, disminuïts, etc.).

Aquesta mena de circumstàncies familiars donen lloc a allò que sovint s'anomenen *iniquitats horitzontals*, per tal de distingir-les de les verticals, que comprenen les que apareixen en els apartats *b.1* i *b.2*.

3. Família i Estat del benestar

Moltes de les dimensions de la desigualtat entre famílies que suara han estat evocades poden ser pal·liades, mantingudes o àdhuc reforçades a través de la intervenció de l'Estat. Ja sia per mitjà de la regulació legal o del sistema de prestacions, l'Estat del benestar —de totes les maneres possibles— contribueix a reduir o a mantenir algunes d'aquestes desigualtats. Podríem adduir que el grau en què són factibles les intervencions polítiques o socials en cada una de les dimensions varia molt. Però, al meu entendre, en la majoria dels casos més aviat hauríem de substituir el mot *factible* per *permissible*. De fet, els límits que es poden imposar davant les intervencions estatals deriven més de concepcions socials que d'impossibilitats metafísiques.

Per exemple, en una societat en què es fomentés realment la igualtat d'oportunitats caldria suprimir el dret a l'herència o gravar-lo tan intensament que cada generació pràcticament comencés de zero des d'un punt de vista material. Però molt em temo que aquesta proposta fóra considerada forassenyada i titllada de comunista per una gran majoria de la població.

Gran part de les prevencions contra les intervencions estatals en l'àmbit familiar deriven del que podríem anomenar «mite de la vida privada» (Murillo, 1996). Se'n poden distingir dues versions, l'anglosaxona i la catòlica.

En la versió anglosaxona, la més desenvolupada i teoritzada de les dues en la ciència social, les intervencions de l'estat en la vida familiar són viscudes com a intrusions, en la mesura que atempten contra la sacrosanta inviolabilitat de la llar. En nom de la *privacy*, un dels pilars del liberalisme, les intervencions públiques s'haurien d'aturar al llindar de la llar, on els individus són sobirans per anto-

nomàsia. La seva exposició més acabada la trobem en l'assaig *Sobre la llibertat*, de J. S. Mill (1983). Segons aquest autor, «l'única demarcació de la conducta de qualsevol persona per la qual aquesta és responsable davant la societat és la que afecta els altres. En la part que només l'afecta personalment, la seva independència és, per descomptat, absoluta. Sobre si mateix, sobre el seu cos i sobre el seu esperit, l'individu és sobirà» (1983, p. 52). Aquesta sobirania es refereix a la seva autonomia personal en matèria de llibertat religiosa i ideològica tant en la seva dimensió pública com privada, però s'expressa en la seva forma més completa dins el cercle de la llar, on les intervencions exteriors són considerades com un atemptat contra el dret a la intimitat.

La versió catòlica del «mite de la vida privada» deriva del principi de subsidiarietat, que en els seus orígens representà un intent per part de l'Església de posar fre al desenvolupament de l'Estat del benestar. En els seus grans trets, la doctrina catòlica, formulada a finals del segle XIX, es pot enunciar de la manera següent: en cas de necessitat, l'agència cridada a intervenir és la que resulta més propera a l'individu, o sia, en primer lloc, el grup domèstic, les xarxes de família extensa, la comunitat local i només en darrera instància l'estat. En una època en què la gran majoria de les persones vivia en petites comunitats rurals sota l'atenta sol·licitud i vigilància del senyor rector, aquest principi pràcticament posava en mans de l'Església el pes de la protecció social i, al contrari, reservava a l'estat un paper totalment residual. D'aquesta manera, l'Església catòlica, a través d'un monopoli virtual de la beneficència, aconseguia una influència decisiva en aquesta àrea del control social.

Ambdós principis —l'anglosaxó de la *privacy* i el catòlic de la subsidiarietat— constitueixen actius molt importants en les nostres societats democràtiques. Però no es poden considerar de forma absoluta. En primer lloc, ja s'ha anat obrint pas la intervenció en l'univers familiar en situacions (com ara els maltractaments a dones o infants) que avui es tipifiquen com a delictes, però que antigament eren conceptuades com a afers privats. Avui tothom accepta el principi de la protecció dels menors o de l'educació obligatòria dels infants, però això no sempre ha estat així, en la mesura que tendien a limitar-ne la pàtria potestat.

No hi ha cap mena d'intervenció que sigui neutra (Schultheis, 1998). Tant les intervencions com la seva manca tenen determinats efectes sobre la família. Situats en el camp familiar considerat com a àrea d'intervenció pública, cal acceptar que tota política familiar incideix sobre les formes de vida i els comportaments familiars i individuals i vehicula inevitablement, explícita o implícita, preferències

polítiques i normatives cap a tal o tal altre model de família. Aquesta normativitat es deriva del fet que, en la vida i en l'experiència reals, les polítiques familiars no afecten simplement l'individu davant d'algun risc social com la malaltia o l'atur, sinó que afecten un grup social institucionalitzat: la família. I aquesta institució és configurada per un sistema de relacions socials complexes entre sexes i generacions, caracteritzades per desigualtats profundes i relacions de dependència i de dominació (Schultheis, 1998). Per això, el component normatiu que tota política familiar comporta fa que les opcions ideològiques i polítiques sobre això puguin ser ben dispars i fins i tot oposades.

A través del desplegament de determinades polítiques públiques, s'ha tractat d'intervenir en les famílies per tal de corregir algunes menes de desigualtat. En general, l'eficàcia de les polítiques de l'Estat del benestar es mesura pel seu impacte redistributiu, ja sia a través de la fiscalitat o de les prestacions socials (*b*1). L'objecte de les polítiques educatives és avançar en l'eliminació de la desigualtat *b*2. Segons la meua opinió, les intervencions més difícils se situen en l'àmbit de la transmissió del capital cultural no reduïble a coneixements tècnics. Aquest és un dels problemes més intractables que sovint desvaloritza els esforços desplegats a través de l'educació de cara a desenvolupar els talents dels joves per tal de dotar-los dels recursos bàsics necessaris en la cursa per la vida (Commaille; Martin, 1998). Com impedir que els pares llegeixin als seus fills els seus valors, les seves aspiracions, la seva visió del món, el seu bagatge cultural, en suma, la seva identitat? Tot aquest equipatge axiològic és summament positiu, indissociable d'una bona educació, però al mateix temps crea diferències entre les persones que determinen trajectòries divergents.

Les anomenades *polítiques familiars* s'han centrat a pal·liar les desigualtats de tipus *a*, *b*3 i *c*. La seva caracterització depèn sobretot de l'èmfasi que es fa en cada un dels tipus de desigualtat, en la mesura que es tracten de corregir l'una en detriment de l'altra o de mantenir un cert equilibri entre els tres àmbits. Les polítiques familiars clàssiques insistien especialment en la iniquitat que plantejava la desigualtat de tipus *c*. Posteriorment s'introduí una sensibilitat per als temes relacionats amb els apartats *a* i *b*3. Avui, les polítiques familiars més progressistes tracten de combinar els tres aspectes, o sia, conjunquen la redistribució horitzontal (desigualtat pel fet de tenir fills a càrrec) amb la vertical (desigualtat d'accés a recursos), sense oblidar, però, la dimensió de gènere.

El pes considerable que té la família en el nostre país amb vista a la configuració del destí de les persones és conseqüència del fort

caràcter «familista» del nostre Estat del benestar. Podem anomenar «familistes» aquells estats del benestar que assignen a la família determinades funcions de protecció social (Flaquer; Brullet, 1999; Esping-Andersen, 1999). Aquests estats del benestar es caracteritzen pel seu baix nivell de desfamiliarització, en el sentit que certes categories de persones adultes, que no estan integrades al mercat de treball (joves, mestresses de casa, etc.), es troben per força sota la dependència familiar sense que puguin gaudir directament d'alguns drets socials. Altrament dit, en el cas d'aquestes categories, el dret a la protecció econòmica i social ve donat per la seva pertinença a una unitat familiar i no pas per la seva condició de ciutadans. És obvi que aquesta mena de règim de benestar crea moltes iniquitats per raó de gènere, ja que solen ser les dones les qui més pateixen, pel fet d'estar sotmeses a la dependència familiar. Fóra positiu introduir aquesta consideració en el debat sobre la violència domèstica. Resulta una quimera voler resoldre aquesta xacra solament a través de mesures legals, sense abordar la necessitat d'establir prestacions socials per a les dones dependents.

Així, l'Estat del benestar no tan sols pot pal·liar la desigualtat social, sinó que també contribueix a crear-la i a mantenir-la. Per què, per exemple, en el nostre país les mares vídues amb fills a càrrec tenen dret a una pensió mentre que les mares solteres no hi tenen dret? Per descomptat, la raó és que el marit difunt de la dona vídua havia cotitzat a la Seguretat Social, mentre que el progenitor dels fills de la mare soltera havia refusat assumir la paternitat social. És cert que aquesta diferència pot tenir un sentit dins la lògica de la gènesi històrica de l'Estat del benestar, però sens dubte contribueix a mantenir l'estigma de les mares solteres i posa en dubte el principi constitucional de no-discriminació dels fills en funció de l'estat civil dels pares.

L'àmbit en què la intervenció es fa més difícil i en què hi ha hagut menys intents en aquest sentit és el *b4* (capital emocional). Però àdhuc en aquest cas extrem foren possibles algunes intervencions. Així, podem preguntar-nos: per què desgrava la compra d'un habitatge, però en canvi no ho fa una teràpia psicoanalítica? Si admetem que totes dues activitats contribueixen al benestar de les persones, per què es prima l'una i no pas l'altra? Una primera resposta podria ser que el *lobby* de constructors és més potent que el dels psicoanalistes, però al meu entendre caldria acudir una vegada més al caràcter «familista» del nostre Estat del benestar, per al qual una bona inversió en habitatge és una garantia de protecció de la unitat familiar al llarg del cicle vital. Allò que es protegeix és la família, no pas els components individuals de les llars.

Bibliografia

- BOURDIEU, Pierre (1998). *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- COMMAILLE, Jacques; MARTIN, Claude (1998). *Les enjeux politiques de la famille*. Paris: Bayard.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1999). *The Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- FLAQUER, Lluís (1996). «Familia, desigualdad e identidad», *Claves de Razón Práctica* (Madrid), núm. 61 (abril), p. 46-52.
- (1998). *El destino de la familia*. Barcelona: Ariel.
- (1999). *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel.
- FLAQUER, Lluís; BRULLET, Cristina (1998). *Politiques familiars a Catalunya: una primera aproximació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- FORREST, Ray; MURIE, Alan [ed.] (1995). *Housing and Family Wealth: Comparative International Perspectives*. Londres: Routledge.
- HAYTON, David [ed.] (1998). *European Succession Laws*. Bristol: Jordans.
- MILL, John Stuart (1983). *Sobre la llibertat*. Barcelona: Laia [1a ed., 1859].
- MURILLO, Soledad (1996). *El mito de la vida privada*. Madrid: Siglo XXI.
- SCHULTHEIS, Franz (1998). «Affaires de famille-Affaires d'État: Une approche comparative des formes de régulation sociopolitiques des faits familiaux». A: DANDURAND, R. B. [et al.]. *Quelle politique familiale à l'aube de l'an 2000?* Paris i Mont-real: L'Harmattan, p. 21-38.